

על הפרק

פרפראות על השיעור היומי ברמב"ם

שבוע ראשון במסלול פרק אחד ליום:
הקדמת הרמב"ם – עד מניין מצוות לא תעשה

מהדורה ניסיונית לשם סיוע בהקמת שיעורי רמב"ם

בהוצאת מכון 'ללמוד וללמד'

כתיבה: הרב חיים הבר, הרב שניאור סגל, הרב יצחק קפלן

להערות, לקבלת העלון וחומרי עזר לשיעורי רמב"ם, צרו קשר:

055-6637052 • 054-2577016 • rambamyomi@gmail.com

הקדמה 1

ממשה רבנו עד רבי יהודה הנשיא

האם הקדמת הרמב"ם מופיעה במסכת אבות?

האם הרמב"ם שאב חלק מהקדמתו ממסכת אבות?

מי שלומד את הקדמת הרמב"ם, בה הוא מונה את שלשלת הקבלה של החכמים ממשה רבנו עד רבנו הקדוש וגם אחר כך, יכול להרגיש תחושה שהמידע הזה מוכר לו ממקום כלשהו.

ולא בכדי. עיון מדוקדק במסכת אבות מגלה כי רבנו הקדוש כתב בה את שלשלת הקבלה ממשה רבנו ועד לדורו, כך שיש התאמה מדהימה בין המידע המופיע בהקדמת הרמב"ם לבין פרקי אבות.

המשפט הראשון של פרקי אבות מסכם בקצרה אלף שנים של העברת התורה: "משה קיבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה". הרמב"ם כותב "וזקנים רבים קיבלו מיהושע", ואחר כך מפרט כעשרים דורות של "נביאים", כמו עלי, שמואל ועוד. וממשיך בבית דינו של עזרא, הנקראים "אנשי כנסת הגדולה".

מכאן ואילך מפרט פרק א' של פרקי אבות את שושלת נשיאי הסנהדרין שקיבלו את התורה, ובכל אחד מזכיר דבר תורה בשמו ומציין "קיבלו מהם": תחילה שמעון הצדיק ואנטיגנוס איש שוכו; אחר כך חמשת הזוגות שהנהיגו את עם ישראל, החל מינוס בן יועזר ויוסי בן יוחנן ועד הלל ושמיא; ובהמשך הנשיאים מזרע הלל - רבן גמליאל הזקן, רבן שמעון בנו, רבן גמליאל ורבן שמעון בנו. בתחילת פרק ב' מוזכר רבי יהודה הנשיא, ואחריו בנו רבי גמליאל. סדר זה תואם בדיוק עם הסדר של הרמב"ם בהזכירו את 40 מקבלי התורה.

מדוע רבי יהודה הנשיא מוצא לנכון להאריך בפרטים הללו?

הרמב"ם עצמו נותן את התשובה לכך בהקדמת פירושו למשנה. אחת המטרות של מסכת אבות היא "להודיעך אמיתות המסורה והקבלה... ומשפט אחד הוא שנמסר מאיש לאיש במשך הדורות".

המסע עדיין לא מסתיים. אם נשים לב, יתר הפרקים בפרקי אבות מזכירים את שלשלת הקבלה של יתר חכמי המשנה, שהתקיימה במקביל לשושלת הנשיאים. כך נכתב בהמשך פרק ב': "רבן יוחנן בן זכאי קיבל מהלל ושמיא... חמישה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי, ואלו הן: רבי אליעזר בן הורקנוס וכו'". מדוע מוזכרים חמשת תלמידיו? כדי לתאר את זהות מעבירי המסורת.

הפרקים הבאים מתמקדים בתנאים מהדורות הבאים עד רבנו הקדוש. חבריהם ותלמידיהם של רבי אליעזר ורבי יהושע, חבריו ותלמידיו של רבי עקיבא, ותלמידיו ותלמידיו שהיו כבר בדורו של רבי יהודה הנשיא, סוף תקופת התנאים. אף הרמב"ם בהקדמתו מתאר בקצרה שמות חכמי התנאים המרכזיים שהעבירו את המסורת.

כך יוצא, שהקדמת הרמב"ם ממשיכה את מה שעשה רבנו הקדוש במסכת אבות.

על השיעור

כהקדמה לחיבורו הגדול, מסביר הרמב"ם את מטרת חיבורו. הוא פותח בהצגת שלשלת קבלת התורה שבעל-פה ממשה רבנו עד סוף חכמי התלמוד. בשיעור היומי נלמד על שלשלת של 40 דורות, הכוללת את יהושע, זקנים, נביאים, אנשי כנסת הגדולה, חכמי הזוגות והתנאים עד רבנו הקדוש, מחבר המשנה.

"ואחיה השילוני מיוצאי מצרים

היה... והוא קיבל מדוד"

אם אחיה השילוני חי מיציאת מצרים ועד תקופת דוד, הוא הגיע לגיל מופלג של למעלה מארבע-מאות שנה, כפי שהיה מקובל בדורות עד לאברהם אבינו. על רקע זה מקשה הראב"ד שאי אפשר לומר שאחיה השילוני "קיבל מדוד", שהרי היה מבוגר מדוד, אלא שהיה "מבית דינו של דוד". הכסף משנה מתרץ כי אחיה השילוני אכן היה מבית דינו של דוד, אך דוד היה "ראש הקבלה", ולפיכך ניתן לומר "והוא קיבל מדוד".

"ולמה עשה רבנו הקדוש כך,

ולא הניח הדבר כמות שהיה?"

הרמב"ם מתאר את מה שמכונה בימינו 'מגמות'. רבנו הקדוש לא כתב את המשנה רק בגלל הבעיות של זמנו, אלא בגלל שזיהה מגמות מסוכנות שעשויות להחריף. "שהתלמידים מתמעטין והולכין" - מספרם במגמת התמעטות, ועתיד להתמעט יותר; "והצרות מתחדשות ובאות" - באופן נראות סכנות; "ומלכות הרשעה פושטת והולכת" - מלכות רומי אינה במגמת התכוצות אלא התפשטות; "וישראל מתגלגלין והולכין לקצוות" - בני ישראל רק מתרחקים זה מזה, דבר המקשה על אחדות בתורה. זיהוי המגמות הביא להחלטה ההיסטורית לחבר את המשנה.

"מרב אשי עד משה רבינו עליו

השלוש ארבעים דורות"

חז"ל אומרים כי אדם אינו עומד על דעת רבו עד לאחר ארבעים שנה, כדברי משה בסיום ארבעים שנה במדבר "ולא נתן ה' לכם לב לדעת... עד היום הזה". הד לכך נמצא גם במאמר חז"ל "בן ארבעים לבינה". לאור זאת מסביר אדמו"ר הרשב"י, כי התורה שבעל פה שקיבלו משה התלכנה עוד ועוד לאורך הדורות. עד שבדור הארבעים משה, הגיעו לעומק ושלמות התורה, ואז נתחבר התלמוד הבבלי (בשעה שהקדימו תער"ב, ג, עמ' א'שפה).

הקדמה 2

מרבנו הקדוש עד רב אשי

השולת של הרמב"ם

הרמב"ם מציין כאן את שלשלת הדורות. ומה עם שלשלת הדורות הפרטית של הרמב"ם?

בסוף פירושו למשנה, כותב הרמב"ם את ייחוסו שבע דורות אחורנית, ייחוס המלמד כי הרמב"ם ממשיך שושלת ארוכה של רבנים ודיינים: "אני משה בר' מימון הדיין, בר' יוסף החכם בר' יצחק הדיין, בר' יוסף הדיין, בר' עובדיהו הדיין, בר' שלמה הרב, ברבי עובדיהו הדיין, זכר קדושים לברכה". משפחתו נקראה 'בן עובדיה' (בערבית: 'אבן עבד אלה'), על שם אבי המשפחה הראשון ברשימות היחס של הרמב"ם, רבי עובדיה הדיין.

ממקורות שונים עולה כי הרמב"ם מיוחס עד לרבנו הקדוש, ומפליא הדבר שיצירתו של הרמב"ם בדורו דומה ליצירתו של רבנו הקדוש בדורו. בתור שכזה, הרמב"ם מיוחס אף לדוד המלך.

אביו, רבי מיימון, היה דיין בבית הדין של קורדובה, עיר הולדתו של הרמב"ם. רבי מיימון היה מלא בתורה ואהבת ישראל, וכתב את 'אגרת הנחמה' ליהודים שהיו אנוסים לחיות כמוסלמים מאימת השלטון, בה הוא מנחם ומעודד אותם.

הרמב"ם מזכיר את אביו בחיבורו משנה תורה: "ואבא מרי מן האוסרין, ואני מן המתירין" (שחיטה יא, י). וכך במקומות שונים בפירושו למשנה, כמו: "וכך ראיתי אבא מרי זצ"ל פעמים רבות משיבועם בלשון זה כפי שראה את רבו רבינו יוסף הלוי זצ"ל משיבוע תמיד" (פיה"מ שבועות ו, ז).

אחיו של הרמב"ם היה רבי דוד, והוא גם דאג לפרנסתו של הרמב"ם. רבי דוד טבע במצולות ים באסון כבד, שהשפיע קשות על אחיו הרמב"ם.

בנו של הרמב"ם היה רבי אברהם, והוא כתב חיבורים שונים, וביניהם תשובות לשאלות וטענות כנגד דברי אביו הרמב"ם. אחד מהם הוא חיבור 'מעשה ניסים', בו רבי אברהם משיב לשאלות דניאל הבבלי על מניין המצוות לרמב"ם.

הצאצא המפורסם האחרון של הרמב"ם הוא רבי דוד בר' יהושע הנגיד, נגיד הקהילות היהודיות במצרים ובסוריה, דור שישי לרמב"ם ובנו של רבי יהושע הנגיד.

עד היום, יש משפחות הטוענות כי הן מיוחסות לרמב"ם, ונושאות את השם מיימון או ממן.

על השיעור

בשיעור היומי נלמד על שלשלת החכמים מזמן חיבור המשנה ועד חיבור התלמוד, המכונים 'אמוראים', ועל חיבורים נוספים שכתבו התנאים והאמוראים. הרמב"ם קובע כי התלמוד הבבלי, שחובר בידי רב אשי, הוא החיבור האחרון שהתקבל בכל תפוצות ישראל, והמחייב את כלל ישראל.

"רבינא ורב אשי הם

סוף חכמי התלמוד"

הרמב"ם מתאר את תקופת האמוראים, שבסופה חובר התלמוד, ובהמשך מתאר את תקופת הגאונים, תקופה שארכה מאות שנים. בשלב הביניים בין האמוראים לגאונים הייתה תקופה נוספת של חכמי ה'סבוראים', תקופה שנמשכה זמן קצר של כמאה שנה. חכמי הסבוראים, כשמש, עסקו בהסברה של התלמוד הבבלי. הם אף היו חלק מסיום שלבי העריכה שלו, וקטעים שכתבו משולבים בתלמוד. יתכן שהרמב"ם לא הביא אותם משום שזו תקופה קצרה באופן יחסי, והוא מכליל אותם עם החכמים שחיברו את התלמוד, או לחלופין, עם הגאונים.

"ובית דין הגדול של שבעים ואחד

בטל מכמה שנים"

חז"ל אומרים כי הסנהדרין, שמקום מושבם היה בלשכת הגזית בבית המקדש, גלו עשר גלויות: "מלשכת הגזית לחנות, ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושה, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית-שערים, ומבית-שערים לציפורי, ומציפורי לטבריא" (ראש השנה לא, א). הרמב"ם מציין "וקבלה היא שבטבריא עתידין לחזור תחילה, ומשם נעתקין למקדש" (סנהדרין יד, יב).

הקדמה 3

מרב אשי עד הרמב"ם

נדודי הרמב"ם

הרמב"ם מתאר בהקדמתו את קושי הגלויות וההגעה של עם ישראל "לקצוות ואיים רחוקים", וכותב "ובזמן הזה תקפו הצרות יתירות ודחקה השעה את הכל". הוא עצמו היווה עדות חיה לנדודים ולצרות הללו:

לידתו הייתה בעיר קורדובה שבספרד ביום שבת קודש, ערב חג הפסח, מעט אחר חצות היום בשנת ד'תתצ"ח (1135).

בגיל 13, בשל רדיפת המוסלמים את היהודים, נאלץ לברוח עם משפחתו, ונדדו ממדינה למדינה, עד שהגיעו לעיר פאס שבמרקו, שם שהה מספר שנים. אחר כך נדדו לארץ ישראל, וכעבור מספר חודשים עקרו למצרים.

הרמב"ם מתאר את נדודיו בסוף פירושו למשנה: "גזר האלקים עלינו מן הגלות והנדוד בארצות, מקצה השמים ועד קצה השמים". הוא מספר כיצד כתב את פירושו בנסיבות בלתי רגילות, כמו במסעות בדרכים, או בהיותו על גבי אוניות. וכן מספר שם: "התחלתי לחבר פירוש זה ואני בן שלש ועשרים שנה, והשלמתי אותו במצרים ואני בן שלשים שנה, שהוא שנת אלף וארבע מאות ותשע ושבעים לשטרות (ד' תתקכ"ח). ברוך הנותן ליעף כח, ולאין אונים עצמה ירבה".

האם הרמב"ם מהווה תחליף לגמרא?

הרמב"ם כותב משפט מפתיע: "אדם קורא תורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה, ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם".

משפט זה עורר בשעתו פולמוס חריף. האומנם בא הרמב"ם להחליף את הגמרא? הרמב"ם הבהיר את כוונתו באיגרת לרבי פינחס הדיין, שלא התכוון למעט את לימוד הגמרא: "והלא בפירוש אמרתי בתחלת חיבורי שלא חברתי אותו אלא מפני קוצר הרוח, למי שאינו יכול לירד לעומק התלמוד". אבל עבור מי שיכול ומסוגל, משנה תורה לא משמש תחליף לגמרא.

אם כן, האם ספר משנה תורה מיועד רק לאלו שאינם מסוגלים ללמוד גמרא?

הרמב"ם מבהיר שבספר תועלת רבה גם ללמדנים ותיקים. לפעמים, הלכות בנושא אחד מפוזרות במקומות שונים במקורות. "אין כח באדם בעולם", כותב הרמב"ם, "להיות זוכר כל התלמוד בבלי וירושלמי והברייתות!". הוא אף מעיד על עצמו שחיפש זמן רב הלכה בדיני סנהדרין, עד שעלה בידו למצוא אותה במסכת יבמות, שם היא מובאת בדרך אגב. לכן, יש בספרו תועלת גם ללמדן המעמיק, שימצא את כל הדינים השייכים לנושא אחד מרוכזים יחד, הלכה אחר הלכה, בסדר מופתי.

זהו, אם כן, ההסבר לדברי הרמב"ם בהקדמתו, שספרו מיועד "לקטן ולגדול". לקטן, שאיננו יכול ללמוד גמרא, ולגדול, שכבר למד והתעמק בגמרא.

על השיעור

בשיעור היומי נלמד על תקופת הגאונים שאחרי חיבור התלמוד. כאן מגיע הרמב"ם אל הנקודה העיקרית - מטרת חיבורו. כיון שדיני התורה מפוזרים בספרים שונים, וחלקם כתובים בשפה עיונית שאינה נגישה לרוב העם, מעטים יודעים את התורה כולה. לכן "ניערתי חצני אני משה בן מיימון הספרדי" לכתובת 'משנה תורה', המהווה סיכום לכל התורה שבעל-פה בשפה ברורה ומסודרת המתאימה "לקטן ולגדול".

"אני משה בן מיימון הספרדי"

בדרך כלל, הרמב"ם חותם את שמו "משה בן מיימון". מדוע דווקא כאן בחר להוסיף "הספרדי"? אחד ההסברים, לפי הרבי מליובאוויטש, הוא שבכמה מקומות בחיבורו, פוסק הרמב"ם בניגוד לדעת חכמי אשכנז. לכן הבהיר בתחילה "אני משה בן מיימון הספרדי", ללמד שעיקר התוקף המחייב בפסקיו הוא לבני ספרד, שלגביהם הוא בבחינת 'מרא דאתרא'. מה שאין כן בשאר מקומות, שה'מרא דאתרא' אלו פוסקים אחרים. כפסק הגמרא (ראה שבת יט, ב) ש"באתריה דרב" - הלכה כרב; ובאתריה דשמואל - הלכה כשמואל (יין מלכות ספר המדע סימן ז).

"שהיא שנה שמינית אחר מאה"

ואלף לחורבן הבית"

משנה תורה לרמב"ם נכתב במשך כעשר שנים, משנת ד'תתקכ"ח (1168), בה סיים את פירושו למשנה, ועד לשנת ד'תתקל"ז (1177), בה כתב את ההקדמה הזו, וזו השנה האלף וק"ח לחורבן. בהמשך השלים הרמב"ם פרטים שונים בחיבורו ועשה הגהות, ולכן מוצאים תאריכים שונים בחיבורו, כמו בהלכות קידוש החדש.

"סימן להם מניין איבריו של אדם"

כיון שכל דבר בתורה מדויק, מובן כי ההקבלה בין מספר המצוות למספר איברי האדם אינה טכנית בלבד, ויש מאחוריה זיקה מהותית. אדמו"ר הזקן מסביר בתניא (פרק כג) כי כשם שאיברי האדם הם כלי שרת של רצון הנפש, ומיד שהאדם רוצה משהו - האיבר מבצע; כך המצוות הן ביטוי של רצון ה' בעולם.

מצוות אפג

על השיעור

הרמב"ם מתחיל לפרט את 248 מצוות עשה, אותם נלמד בשלושה שיעורים. בשיעור הראשון לומדים את 83 המצוות הראשונות, העוסקות בעניינים שבין אדם למקום: ידיעת ה' והדבקות בו, הדבקות בתורה, בית המקדש, עובדיו ועבודותיו.

"מצוה ראשונה ממצוות עשה"

- לידע שיש שם אלוהים

הרמב"ם דייק לכתוב "לידע" במקום "להאמין" - משום שהמצוה אינה רק האמונה הכללית, אלא ידיעה שכלית מפורטת ביחס לה'. בכך מיישב האברבנאל (ראש אמנה פרק יז) את השאלה: איך אפשר לצוות בענייני אמונות "שאינן נקנות ברצון ובבחיירה"? כי אכן, "לא מנה (הרמב"ם) מצוות עשה צורת האמונה ואמיתותה, כי אם ידיעת הדברים ההם ולימודם, המביאים אל קניין האמונות".

"מצוה יא - ללמוד תורה"

על אהבת התורה של הרמב"ם ניתן ללמוד ממה שהתפייט באגרתו לחכמי לונדל:

"בטרם נוצרתי בבטן - התורה ידעתי,

ובטרם אצא מרחם - הקדישתי,

ולהפיץ מעיינותיה חוצה - נתנתי,

והיא איילת אהבי ואשת נעורי אשר

באהבתה שגיתי מבחורי,

ואף גם זו נשים נכריות נעשו לה צרות: מואביות, עמוניות, צידוניות, אדומיות, חיתיות. והא-ל יודע, כי לא נלקחו מתחילה אלא להיותן לה לרקחות ולטבחות ולאופות, להראות העמים והשרים את יופיה כי טובת מראה היא עד מאד" (אגרות הרמב"ם חלק ב', מהדורת שילת, עמ' תקב).

"לקשור תפילין בראש..."

לקשור תפילין ביד"

למרות שתפילין של יד ותפילין של ראש הן המשך אחד, נמנו כשתי מצוות, בין היתר מפני שאינן מעכבות זו את זו, ואפשר להניח תפילין של יד ללא תפילין של ראש, או להיפך. היחס משנה מסביר כי אמנם גם הלבן והתכלת של הציצית אינם מעכבים זה את זה, ובכל זאת נמנו כמצוה אחת, משום שמדובר במעשה לבישה אחד; ואילו בתפילין של יד ושל ראש, מדובר בשני מעשים, ולכן נמנו כשתי מצוות.

פיוטי ה'אזהרות'

איזה פיוט גרם לרמב"ם לזווע באי-נוחות בבית הכנסת ולהשקיע מאמץ בכתיבת מניין מצוות התורה?

בליל שבועות, נוהגים רבים מישראל לקרוא את 'תיקון ליל שבועות'. בסיום התיקון, קוראים את רשימת תרי"ג מצוות, כיאה לחג מתן תורה. בבתי כנסת ספרדים נפוץ מנהג נוסף - קריאת 'אזהרות' ביום החג. זה שמו של פיוט ארוך, המסכם את תרי"ג מצוות בשפה מליצית ובדרך של חרוזים, ונקרא במנגינה מיוחדת. יש מציינים כי 'אזהרות' (בכתיב חסר) בגימטרייה 613.

מנהג קריאת 'אזהרות' קדום, והוא בן למעלה מאלף שנה. במרוצת הדורות כתבו פייטנים מגוון 'אזהרות', כל פייטן בסגנון חריזה אחר, וכל קהילה נהגה בפיוט המקובל אצלה.

כדוגמה, ניקח את מצוות הדלקת נרות חנוכה, ונראה את הופעתה בפיוטים. גיסו של רב האי גאון, ר' אליהו הזקן, כתב פיוט אזהרות המתחיל במילים "אמת יהגה חכי": "נר שבת וחנוכה, מאור עיפתך; פטר שור וחמור, בכורי רפתך". פיוט נפוץ הוא של רבי יצחק הברצלוני, בן דורו של הרי"ף, הכותב: "עריכת נר שבת להדליק, להטיבו בעיתה; עבדך ואמתך לשבות ולנוח, במרגוע שווה ומנוחה שלמה לתיתה".

רבי סעדיה גאון הלך צעד נוסף. הוא חיבר פיוט אזהרות, המציין כיצד תרי"ג מצוות נכללות בעשרת הדיברות. רש"י מזכירו בפירושו לתורה: "ורבינו סעדיה פירש באזהרות שיסד לכל דיבור ודיבור מצוות התלויות בו" (שמות כד, יב). לדוגמה, בדיבור "זכור את יום השבת לקדשו" הוא תולה 75 מצוות, כמו: שמיטה ויובל, מצוות המועדים, כולל חנוכה ופורים: "ערוך נר חנוכה עד שמינית... לקיים את אגרת הפורים הזאת השנית".

המכנה המשותף לרוב הפייטנים היה ההיצמדות למניין המצוות של בעל הלכות גדולות, ובקיצור: בה"ג. מדובר בחכם מתקופת הגאונים, שזהותו לא ברורה, ויש טוענים כי שמו רבי שמעון קיירא. הוא היה הראשון שניסח רשימה מוגדרת של תרי"ג מצוות.

אלא ששלוש-מאות שנה אחרי בה"ג, ישב הרמב"ם בבית הכנסת בחג השבועות, ומשהו בפיוט האזהרות הפריע לו. הוא חיבר את 'ספר המצוות' החולק על בה"ג, וכך הוא כותב בהקדמה: "שמעתי האזהרות רבות המספר המחבורות אצלנו בארץ ספרד - נהפכו צירי עלי... ואם אין להאשימם, כי מחבריהם היו משוררים לא רבנים, והראוי להם מצד מלאכתם השלימוהו מערבות המאמר ויופי הסידור, אבל כמובן מהדברים נמשכו בו אחר בעל הלכות גדולות".

מה הפריע לרמב"ם? - על כך בפרק הבא.

מצוות פדקסו

על השיעור

בשיעור היומי נלמד 83 מצוות נוספות. המצוות הראשונות עוסקות בבית המקדש, בהמשך למצוות הקודמות; ולאחר מכן עוסקות בנושאים הבאים: טומאה וטהרה, מתנות כהונה, שמיטה ויובל, דיני כשרות ומצוות שבת ומועד.

י"ד כללי הרמב"ם

לפנינו תמצית 14 כללי הרמב"ם איזו מצוה נמנית בתרי"ג מצוות ואיזו לא:

1 - מן התורה. נכללות רק מצוות מהתורה, לא מצוות מדרבנן.

2 - דרשות. לא כל דרשה של החכמים ב"ג מידות נחשבת מן התורה, אלא אם כן חז"ל ציינו במפורש שזו 'הלכה' וכדומה.

3 - לדורות. במניין המצוות נכללות רק מצוות שהן "מורשה" - נוהגות לדורות.

4 - לא כללי. אין למנות מצוה הקוראת לקיום כל תרי"ג מצוות, אלא רק מצוה המתייחסת למעשה מסוים.

5 - ללא טעם. אין למנות את טעם המצוה כמצוה בפני עצמה.

6 - כן ולא. אם במצוה אחת יש עשה ולא-תעשה, הן שתי מצוות ולא אחת.

7 - ללא תרחישים. אין למנות כל תרחיש ואפשרות בדיני המצוה בתור מצוה נפרדת, אלא כמצוה אחת.

8 - איזה 'לא'. כשכתוב "לא" ומדובר בציווי, כמו "לא תרצח", יש למנות זאת; אך כשכתוב "לא" כסיפור דברים, כמו "ולא קם נביא", אין למנותו.

9 - כמה 'לא'. מצוה נספרת לפי מהותה, ולא לפי מספר הפעמים שהיא כתובה.

10 - לא הכנה. נמנית רק המצוה עצמה, לא ההכנות המקדימות לה.

11 - החלקים. מצוה המורכבת מחלקים, כארבעת המינים, נמנית כאחת.

12 - השלבים. שלבים ופרטים בעשיית המצוה אינם מצוה נפרדת.

13 - הימים. מספר הימים של המצוה לא משפיע על מספר המצוות.

14 - העונש. אין להחשיב את העונש על המצוה בתור מצוה בפני עצמה.

הפולמוס על מניין המצוות

מניין המצוות נמצא במוקד פולמוס סוער בן למעלה מאלף שנה. היסוד לדיון נמצא במאמר חז"ל: "דרש רבי שמלאי: שש-מאות ושלוש-עשרה מצוות נאמרו לו למשה - שלוש מאות ושישים וחמש לאווין כמניין ימות החמה, ומאתיים וארבעים ושמונה עשה כנגד איבריו של אדם" (מכות כג, ב). הגמרא מביאה רמז לכך מהפסוק "תורה ציוה לנו משה מורשה" - "תורה" בגימטריה 611, והכוונה ש"משה רבנו ציוה לנו 611 מצוות, ועוד שתי מצוות נאמרו ישירות מפי הגבורה - "אנוכי" ו"לא יהיה לך".

רבי שמלאי מניח רק את הנחת היסוד, שיש בתורה 613 מצוות, אך משאיר כשאלה פתוחה איזה מצוות נכללות במניין תרי"ג. כזכור, בעל 'הלכות גדולות', מתקופת הגאונים, היה הראשון לחבר רשימה של תרי"ג מצוות. דעתו התקבלה כמעט ללא עוררין, עד שהגיע הרמב"ם ופתח את הסוגייה מחדש.

נקודת המוצא של הרמב"ם הייתה, שחייבים להיות עקרונות שיטתיים לפיהם קובעים איזה מצוות נספרות. הייתה לו ביקורת נוקבת על בה"ג בטענה שהמניין שלו לא עקבי ושיטתי. בהקדמת 'ספר המצוות' שלו, ניסח הרמב"ם 14 כללים ("שורשים"), המגדירים מה נכלל במניין המצוות, ובהם שטח את טענותיו על שיטת בה"ג.

ניקח כדוגמה את הכלל הראשון. הרמב"ם מזדעק על העובדה שבה"ג הכליל גם מצוות דרבנן במניין תרי"ג מצוות, כמו חנוכה, פורים, קריאת הלל ועוד. הוא מצטט גירסה בדברי רבי שמלאי "תרי"ג מצוות נאמרו למשה בסיני", וממנה מוכיח כי רק מצוות שנאמרו מסיני נכללות במניין. מצוות דרבנן התחדשו מאוחר יותר, ואין להכלילם.

יתכן שהמחשבה להכליל מצוות דרבנן נובעת מן העובדה שמברכים לפני עשייתם "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר חנוכה". הרמב"ם מסביר כי הקב"ה לא ציווה אותנו בסיני להדליק נרות חנוכה, אלא ציווה להקשיב בקול החכמים במה שהם יצוו: "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל". ציווי זה אכן מופיע במניין המצוות של הרמב"ם, אך בתור ציווי כללי שאינו מתייחס באופן פרטני למצוות השונות מדרבנן.

במיוחד הפריעה לרמב"ם חוסר העקביות. אם כבר בה"ג החליט למנות מצוות דרבנן, מדוע לא מנה גם את נטילת ידיים ועירוב חצרות, שגם עליהם מברכים "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו"? ומדוע לא מנה במצוות לא-תעשה את כל האיסורים שגזרו חכמים?

מסכם הרמב"ם את טענותיו: "כללו של דבר: אילו מנינו כל עשה דרבנן וכל לא-תעשה דרבנן, היה העניין מגיע לאלפים רבים".

טענותיו של הרמב"ם לא הושבו ריקם, ועל כך בפרק הבא.

מצוות קסדרמח

על השיעור

בשיעור היומי נלמד את 82 המצוות האחרונות מרמ"ח המצוות. הן עוסקות בנושאים הבאים: המשך המועדים, מלך וסנהדרין, נישואין, ומצוות הקשורות לדינים שבין אדם לחברו.

"מ"ע קצו - להעניק לעבד עברי"

גם ממיקום המצוה במניין המצוות אפשר ללמוד על שיטת הרמב"ם. לדוגמה, מצוות העניקה נמצאת ברמב"ם בין מצוות צדקה לבין מצוות הלואה.

מכאן ניתן להסיק מהי העניקה: עניינה צדקה וחסד לעבד כדי שלא ייצא בידיים ריקות, ואין היא בבחינת תוספת שכר על העבודה (לקוטי שיחות יט, עמ' 153).

"מ"ע קצח

- להלוות לנכרי בריבית"

לפי הרמב"ם, יש מצוה להלוות לגוי בריבית, כמו שנאמר "לנכרי תשיך". הראב"ד חולק עליו, ולדבריו, המצוה נמצאת בהמשך "ולאחיך לא תשיך". האמירה "לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך" פירושה - מותר להלוות בריבית לגוי, ואסור ביחס ליהודי.

"מ"ע ריד -

לשמח חתן את אשתו שנה אחת"

התורה מצווה חתן לשמח את אשתו בשנה הראשונה, ולהימנע מיציאה למלחמה. הגאון רבי לוי יצחק שניאורסון מבאר את עומק העניין במכתב שכתב לבנו הרבי מליובאוויטש לקראת תום שנה לנישואיו: נישואין עניינם שלום, עולם התיקון, בו יש הרמוניה והתכללות בין המידות; בעוד מלחמה מייצגת את ההיפך, עולם התוהו, בו המידות נלחמות זו בזו. זו המסר של התורה: בעת ביסוס הנישואין, יש להתרחק מכל שביב של מלחמה (לקוטי לוי יצחק אגרות קודש, עמ' שטו).

הויכוח בין הרמב"ן לרמב"ם

עשרות שנים לאחר חיבור ספר המצוות לרמב"ם, קם הרמב"ן להגן על בעל הלכות גדולות. רבי משה בן נחמן היה מגדולי הראשונים, ונולד מספר שנים לפני הסתלקות הרמב"ם. הוא היה מחכמי ספרד הבולטים, ובעת המחלוקת הגדולה כנגד כתבי הרמב"ם, כתב הרמב"ן אגרות להגן על כבוד הרמב"ם.

הרמב"ן חיבר 'השגות' על ספר המצוות לרמב"ם, בהם השיב באריכות לטענות הרמב"ם, אם כי ציין שלא תמיד הסכים לשיטת בה"ג. ובלשונו המליצית: "והנני עם חפצי וחשקי להיות לראשונים תלמיד, לקיים דבריהם ולהעמיד... לא אהיה להם חמור נושא ספרים תמיד".

תחילה, הרמב"ן דן בשאלה האם המספר המדויק של תרי"ג מצוות הוא הלכה למשה מסיני, או שזו רק דעה אחת בדברי חז"ל. הוא מביא צדדים לכאן ולכאן, ובעקבות העובדה שמאמר חז"ל זה מופיע במקומות רבים, נוטה הרמב"ן לומר כי אכן הייתה זו מסורת בידי חז"ל.

בהמשך הוא מתייחס לכלל הראשון, שאין למנות מצוות מדרבנן. הטענה הראשונה של הרמב"ם הייתה שחז"ל אמרו כי תרי"ג מצוות "נאמרו למשה בסיני", ובסיני לא נאמרו מצוות מדרבנן. אך הרמב"ן מציין כי כשבעל הלכות גדולות מצטט את מאמר זה, הגירסה שלו שונה: "דרש רבי שמלאי שש-מאות ושלוש-עשרה מצוות נאמרו לישראל". זו גירסה רחבה יותר, המאפשרת הכללת מצוות מדרבנן שלא נאמרו בסיני. הכללתן נובעת מפני שבקיום מצוות מדרבנן מקיימים את ציווי התורה "לא תסור".

על טענת הרמב"ם מדוע בה"ג מנה חנוכה ופורים ולא נטילת ידיים ועירובין, משיב הרמב"ן כי קיים הבדל. מצוות חנוכה ופורים אינן חלק ממצוה אחרת, ולכן נמנו בנפרד. ואילו מצוות עירובי חצרות נכללת במצוות השבת, ונטילת ידיים נכללת במצוות תרומה, כי טהרת הידיים נועדה ביסודה לאכילת תרומה בטהרה. זו התשובה לשאלה מדוע בה"ג לא מונה איסורי חכמים בנפרד - משום שהם הרחקה ללא-תעשה של התורה, ואינם עומדים בפני עצמם.

מסכם הרמב"ן: "והנה פטרנו בעל ההלכות מהיות טועה בשגיאות הגדולות אשר האשים אותו בהן הרב. ועם כל זה יותר דברי הרב קרובים לנו ונראים בעינינו שלא ימנו במנין הזה אלא מצות שהן מן התורה בלבד".

לאחר שהרמב"ן מגיב לטענות הרמב"ם, הוא מציע רשימה משלו לתרי"ג מצוות. הוא מוציא חמישים מצוות ממניין הרמב"ם, וכנגדן מוסיף חמישים מצוות אחרות שהרמב"ם לא מנה, כמו מצוות תפילה, יישוב הארץ ועוד.

במרוצת הדורות, התקבל יותר מניין המצוות של הרמב"ם. אולי זו הסיבה לירידה בתפוצת קריאת ה'אזהרות', כדברי החיד"א (ברכי יוסף תצד, י): "וכבר ידוע שכל אלו אזהרות לא סלקי שפיר לדעת הרמב"ם, ולכן טוב וישר ללמוד בתרי"ג מצוות לדעת הרמב"ם". רשימת המצוות בסוף תיקון ליל שבועות, דומה בעיקרה לשיטת הרמב"ם.

לאֵת עֵשָׂה אֶקְבֹּב

על השיעור
לאחר שסיים למנות את 248 מצוות עשה,
עובר הרמב"ם ל-365 מצוות לאֵת־עֵשָׂה,
ואף אותם נלמד בשלושה שיעורים.
בשיעור הראשון לומדים את 122 המצוות
הראשונות, העוסקות בנושאים הבאים:
איסור עבודה זרה והיחס לאומות העולם,
איסור חילול שם השם, איסורים סביב בית
המקדש, עובדיו ועבודותיו.

“מצוות ל”ת מ”ו

– שלא לשכון בארץ מצרים”

בית הכנסת בן עזרא בקהיר שבמצרים,
נקרא לעיתים גם 'בית כנסת הרמב"ם',
משום שלפי המסופר התפלל בו הרמב"ם.

בעת שיפוץ לפני יותר ממאה שנה,
במהלכו נהרס רוב המבנה הישן, התגלה
בעליית הגג של בית הכנסת חדר גניזה
עתיק, ובו מאות אלפי דפים ומסמכים
מקוריים. בגניזה, שכונתה 'הגניזה
הקהירית', נמצאו שלמים למעלה מ-
100,000 דפים, מרביתם בני קרוב לאלף
שנה. במקום התגלו גם כתבי יד של
הרמב"ם בכבודו ובעצמו.

פרסום המסמכים שהתגלו הביא למהפכה
בחקר ההיסטוריה היהודית. מסמכי הגניזה
הועברו לספריות ברחבי העולם, וחוקרים
ומדענים רבים בארצות שונות שוקדים מזה
עשרות שנים על פיענוחם.

“מצוות ל”ת נ”ח - שלא ייראו

אנשי המלחמה”

הרמב"ם מפרש את הפסוק "לא תיראום"
בתור ציווי, שיש להפעיל שליטה עצמית
ואין לפחד מהאויבים. אך הראב"ד מפרש
כי מדובר בהבטחה, לא באזהרה.

קדושת בית הכנסת – מהתורה או מדרבנן?

בשיעור היומי מתחיל הרמב"ם למנות את שם"ה מצוות לא תעשה. המצוה
הס"ה היא: "שלא לאבד בית המקדש או בתי כנסיות ובתי מדרשות וכן אין
מוחקין השמות המקודשין ואין מאבדין את כתבי הקודש, שנאמר אבד תאבדון
וכו' ואשיריהם תשרפון, לא תעשון כן לה' אלהיכם".

באופן מפתיע, הרמב"ם כולל את האיסור לאבד בתי כנסת ובתי מדרש יחד עם
האיסור לפגוע בבית המקדש עצמו. מכך אנו לומדים שקדושת בית הכנסת ובית
המדרש, יש בה מקדושתו של בית המקדש.

המקור הקדום להשוואה בין בית כנסת לבית מדרש, נמצא בתורת כהנים על
הפסוק "והשימותי את מקדשיכם" (ויקרא כו, לא) - "מקדש, מקדשי, מקדשיכם,
לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות". מאוחר יותר, הנביא יחזקאל התנבא לאחר
חורבן בית המקדש הראשון ואמר: "ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו
שם" (יחזקאל יא, טז). ההגדרה "מקדש מעט" מלמדת על מקום בעל קדושה
מעטה מבית המקדש, וחז"ל מפרשים שהכוונה לבתי כנסת ובתי מדרש (מגילה
כט, א).

בנידון זה נחלקו הפוסקים האם קדושת בית הכנסת היא מן התורה או מדרבנן.
רבי אליעזר ממיץ, מבעלי התוספות, כותב בספר ה'יראים' (סימן תט) כי גם
קדושת בית הכנסת היא מן התורה, כדרשת חז"ל. מנגד, רבי יוסף תאומים,
מחבר ה'פרי מגדים', מביא פוסקים הסבורים כי קדושת בית הכנסת היא מדרבנן,
ודרשות חז"ל הן אסמכתא בלבד (משבצות זהב סימן קנג).

מה עמדת הרמב"ם בנידון?

הרמב"ם לא מתייחס מפורשות לשאלה זו, אך מן העובדה שכלל במניין המצוות
שלא לאבד בית מקדש ובית כנסת, ניתן להוכיח כי לדעתו קדושת בית הכנסת
היא מן התורה, והפגיעה בו היא איסור תורה.

מעניין להיווכח כיצד דברי הרמב"ם עולים בקנה אחד עם המבואר בזוהר
הקדוש (חלק ג קכו, א), המציין כי התורה אומרת "ועשו לי מקדש" באופן סתמי,
"דכל בי כנישתא דעלמא - 'מקדש' איקרי" (=שכל בית כנסת שבעולם - נקרא
'מקדש'). ומכאן נלמד שגם הפוגע בבית הכנסת, כמוהו כפוגע בבית המקדש,
כפי שמלמדנו כאן הרמב"ם.

אך האם בשום מצב אין לפגוע בבית הכנסת?

להלכה יש מצבים שבהם מותר לסתור בית כנסת או חלקים ממנו. למשל, כאשר
המטרה היא לשפץ או להרחיב את בית הכנסת, כפסק הרמ"א: "ואסור לסתור
דבר מבית הכנסת, אלא אם כן עושה על מנת לבנות" (שו"ע או"ח קנב). כך אנו
מוצאים גם בבית המקדש, שהורדוס המלך, בעצת חכמי ישראל, סתר את מבנה
בית המקדש השני על מנת להעמיד במקומו מבנה גדול ומפואר יותר. זאת,
משום שהסותר על מנת לבנות - מוגדר כבונה, לא כסותר.